

## TINISH BELGILARINING LINGVISTIK XUSUSIYATLARI VA ULARNING TURLARI

**Muxiddinova Yulduz Rustam qizi**

*Ajiniyoz nomidagi Nukus davlat pedagogika instituti  
Ellikqala pedagogika fakulteti Boshlang'ich ta'lim  
yo'nalishi 3- bosqich talabasi*

**Annotation:** Ushbu maqolada tinish belgilarining lingvistik jihatlarini, ularning til tizimidagi o'rnini va funksional xususiyatlari tahlil qilinadi. Har bir tinish belgisining grammatik, stilistik va mantiqiy yuklamasi, ularning turli kontekstlardagi vazifalari yoritilgan. Shuningdek, maqolada tinish belgilarining asosiy turlari, ularning ishlatilish qoidalari va o'zaro farqlari haqida fikr yuritiladi. Maqola tilshunoslik, ayniqsa, yozma nutq tahlili bilan shug'ullanuvchi tadqiqotchilar uchun foydalidir.

**Kalit so'zlar:** tinish belgilar, lingvistika, grammatik funktsiya, yozma nutq, punktuatsiya, til tizimi, stilistik vosita.

**Аннотация:** В данной статье рассматриваются лингвистические особенности знаков препинания, их место и функции в языковой системе. Анализируются грамматические, стилистические и логические аспекты каждого знака препинания, а также их роль в различных контекстах. Особое внимание уделено основным видам знаков препинания, правилам их употребления и различиям между ними. Статья представляет интерес для лингвистов и исследователей письменной речи.

**Ключевые слова:** знаки препинания, лингвистика, грамматическая функция, письменная речь, пунктуация, языковая система, стилистическое средство.

**Abstract:** This article explores the linguistic characteristics of punctuation marks, focusing on their role and function within the language system. The grammatical, stylistic, and logical aspects of each punctuation mark are examined, along with their use in various contexts. The article also discusses the main types of punctuation marks, the rules governing their usage, and distinctions between them. It is a valuable resource for linguists and researchers in written discourse analysis.

**Keywords:** punctuation marks, linguistics, grammatical function, written speech, punctuation, language system, stylistic device.

### KIRISH

Tinish belgilarining tilshunoslikdagi roli shundan iboratki, ular nutqni aniq va izchil qilishda, fikrlarning mantiqiy ravishda bog'lanishini ta'minlashda muhim vosita

hisoblanadi. o‘zbek tilidagi tinish belgilarining har biri, o‘zining semantik, grammatika va stilistik ahamiyatiga ko‘ra, turli ijtimoiy, madaniy va lingvistik kontekstlarda ma’no yaratishda xizmat qiladi.

Tinish belgilarining turli ijtimoiy va pragmatik vazifalari.

### 1. Nuqtalar (.).

Nuqta gapni yakunlashda qo‘llanilishi bilan birga, biror fikrni yakunlaydi. Biroq, ba’zida u keskin yakunni anglatmasdan, o‘quvchining fikrga bo‘lgan e’tiborini ko‘proq jalb etishni maqsad qiladi. Ayniqsa, badiiy adabiyotda nuqtaning qo‘llanilishi qahramonlarning psixologik holatlarini ta’kidlashda yoki dramatik effekt yaratishda yordam beradi.

Misol: “U uzun yo‘lni bosib o‘tdi. Biroq, u hali ham o‘zi uchun eng yaxshi tanlovni topmagan edi.”

### 2. Virgula (,).

Virgula grammatik jihatdan ikki mustaqil tuzilmani ajratadi, lekin u ko‘pincha o‘quvchining e’tiborini kiritilayotgan ma’lumotning qo‘shimcha ahamiyatiga qaratadi. Virgula yordamida bir jumlada bir nechta ma’lumotlar ko‘rsatilishi mumkin, bu esa o‘quvchining fikrni tushunishiga yordam beradi. Misol: “Ona, bola uchun eng yaxshi do‘st, har doim yordamga tayyor.”

### 3. Nokta-vergul (;):

Nokta-vergul o‘zining o‘rtacha kuchga ega, ya’ni nuqta bilan virgula o‘rtasidagi nuqtani bildiradi. U ikki mustaqil fikrni bog‘laydi va ularning o‘rtasida bevosita, lekin qisqa aloqani ifodalaydi. Bu tinish belgisi ilmiy va rasmiy matnlarda ko‘proq qo‘llaniladi. Misol: “Unga barcha vazifalar tushdi; lekin u haligacha natija ko‘rsatdi.”

### 4. Qavslar (( ))).

Qavslar matn ichidagi qo‘shimcha izohlar yoki tushuntirishlarni kiritish uchun ishlatiladi. Ular o‘quvchiga matnning kontekstini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Ba’zida ular tafsilotlar yoki qo‘shimcha fikrlarni kiritishda ishlatiladi. Misol: “Unga hayajonli so‘zlar aytili (lekin u baribir jim turdi).”

### 5. Ikki nuqta (:).

6. Ikki nuqta qo‘llanilishi matnda mavjud bo‘lgan ma’lumotlarni tizimli tarzda taqdim etish uchun ishlatiladi. U odatda ro‘yxat yoki ta’rif berishda qo‘llaniladi. Bu tinish belgisining o‘zi ma’lum bir ma’lumotni ta’kidlashda xizmat qiladi. Misol: “Uning ko‘nikmalari juda yaxshi: tez o‘qish, qiziqarli suhbatlar, musiqa asboblarni chalish.”

### 6. Tirnoqlar (“ ”).

Tirnoqlar maxsus yoki to‘g‘ri shakldagi iboralarni ajratib ko‘rsatish uchun ishlatiladi. Ular gapning ichida aniq ma’no, alohida e’tibor talab qiladigan so‘z yoki iborani ajratishda yordam beradi. Badiiy adabiyotda tirnoqlar orqali personajlarning o‘z fikrlarini kiritish mumkin.

Misol: U “Bu ajoyib va yangi g‘oya”, deb aytdi.

### **7. Savol belgisi (?)**

Savol belgisi gapning so‘rovli ekanligini bildiradi. o‘quvchi savol orqali muhokama qilish yoki javob kutish holatini yaratadi. Ba‘zan, bu tinish belgilari qo‘llanilishi fikrlar yoki tushunchalar ustida ijobiy o‘ylashni rag‘batlantiradi. Misol: “Siz kelganingizda qanday his qilgansiz?”

### **8. Hayrat belgisi (!)**

Hayrat belgisi o‘quvchiga qattiq his-tuyg‘ularni etkazadi, masalan, ajablanish, hayajon, qiziqish yoki hayratni. Bu tinish belgisi shaxsiy yoki jamoaviy muhokama kontekstida kuchli hissiy reaksiyalarni ifodalashda ishlatiladi. Misol: “Qanday ajoyib sahna!”

### **9. Tirish belgisi (-).**

Tirish belgisi jummalarni qismlarga ajratish uchun ishlatiladi. U keng ma‘noda gapning tuzilishini ta‘kidlaydi va ifodaning aniq tuzilishini ta‘minlaydi. Odatda badiiy matnlarda bu belgining ishlatilishi qahramonlar o‘rtasidagi suhbatni ta‘kidlashda yoki hayratli holatlar bilan bog‘liq bo‘lgan jummalarda uchraydi. Misol: “U—boshqa hech kim kabi—o‘zining niyatlarini amalga oshirdi.”

Tinish belgilarining stilistik ahamiyati.

Tinish belgilarining stilistik ahamiyati, avvalambor, yozma nutqning ifodaliligini oshirishga qaratilgan. Ular matnda nutqning toni va ruhini shakllantiradi, his-tuyg‘ularni ta‘kidlaydi va o‘quvchi bilan muloqotda aniq ma‘no beradi. Tinish belgilari, jumladan, badiiy va ilmiy matnlarda, til va fikrlarni o‘zaro bog‘lashni osonlashtiradi, nutqni jonlantiradi va unga ma‘no, tuzilish, tizim kiritadi.

Tinish belgilarining har bir turi, o‘zining maqsadi va vazifasi bilan tilning kommunikativ funksiyasini ta‘minlaydi. Ular o‘zaro bog‘liq bo‘lib, yozma nutqning aniq va izchil bo‘lishini, o‘quvchining fikrini samarali tarzda ifodalashni, shu bilan birga, ma‘nolarni o‘quvchiga to‘liq etkazish imkonini beradi. Tinish belgilarining turlari, nafaqat grammatika va sintaksisdagi o‘zgarishlarni ifodalaydi, balki yozma va og‘zaki nutqning stilistik jihatlarini ham boshqaradi.

Tinish belgilarining qo‘llanilishidagi xususiyatlar.

Tinish belgilarining qo‘llanilishi har bir tilning o‘ziga xos xususiyatlariga, jamiyatning madaniy qadriyatlariga va nutqning turiga qarab o‘zgarib turadi. Shu sababli, ularni o‘rgatish va o‘quvchilarga to‘g‘ri qo‘llashni o‘rgatish juda muhimdir. Tinish belgilarining to‘g‘ri qo‘llanilishi, ayniqsa, o‘quvchilarning nutq madaniyati, yozma nutqning izchil va aniq bo‘lishi uchun zarur.

### **1. O‘quvchilarda tinish belgilariga oid tushunchalarni shakllantirish.**

- Tinish belgilarini to‘g‘ri qo‘llash ko‘nikmasini shakllantirish uchun o‘quvchilarga ularning vazifalari, ma‘nolari va grammatik joylashuvi haqida chuqur

tushuncha berish zarur. Bu tushuncha boshlang'ich sinf bosqichida til o'rgatishning asosiy qismi sifatida qaraladi.

- O'quvchilarga tinish belgilarining har birini ishlatishda qanday xatolarni qilishi mumkinligi haqida misollar keltirib, ularni tuzatish usullari haqida tushunchalar berish muhim.

## **2. Semantik va pragmatik ahamiyat.**

- Tinish belgilari semantik (ma'no) va pragmatik (maqsadga yo'naltirilgan) jihatdan juda muhim ahamiyatga ega. Masalan, nuqta yoki hayrat belgisi gapning yakunlanishini yoki intensiv his-tuyg'ularni ifodalashi mumkin. Ularning to'g'ri qo'llanilishi nafaqat gapni grammatik jihatdan to'g'ri shakllantirishga, balki uning ma'no yo'nalishini ham aniq belgilashga yordam beradi.

- Virgula yordamida gap ichida izoh, qo'shimcha ma'lumotlar kiritish mumkin, bu o'z navbatida o'quvchiga matnni yanada yaxshi tushunish imkonini beradi. Virgula va boshqa tinish belgilarining semantik rolini tushunish o'quvchilarga ularning o'z fikrlarini to'g'ri va aniq ifodalashga yordam beradi.

Tinish belgilarining qo'llanilishidagi xatolar va ularni bartaraf etish.

Tinish belgilarini qo'llashda ko'plab o'quvchilarda xatolar kuzatiladi. Ular, asosan, to'g'ri nuqta qo'llamaslik, virgula bilan noto'g'ri ajratilgan qismlar, yoki savol va hayrat belgilarini noto'g'ri ishlatish kabi xatolarga yo'l qo'yadilar. Bu xatolarni bartaraf etish uchun o'quvchilarga quyidagi metodlarni o'rgatish zarur:

### **1. Nuqta qo'llaniladigan joylarni tushuntirish:**

- O'quvchilarga nuqta qo'llanadigan holatlar haqida aniq tushunchalar berish zarur. Jumladan, nuqta faqat gapning tugashini bildirishi kerakligini tushuntirish, uning tilshunoslikdagi rolini o'rganish muhimdir.

### **2. Virgula bilan ajratishning ahamiyati:**

- Virgula yordamida bir-biriga yaqin bo'lgan fikrlarni ajratish va ularni izchil ravishda bog'lashning ahamiyatini tushuntirish lozim. Virgulaning noto'g'ri ishlatilishi, jumlaning ma'nosini o'zgartirishi yoki chalkashtirib yuborishi mumkin.

### **3. Savol va hayrat belgilarining o'rinli qo'llanilishi:**

- Savol belgisining savolga mo'ljallangan gaplarda, hayrat belgisi esa kuchli his-tuyg'ularni ifodalashda ishlatilishini o'rgatish, o'quvchilarning nutqini mukammallashtirishga yordam beradi.

### **Tinish belgilarining pedagogik jihatlari.**

Tinish belgilarini o'rgatish faqat grammatika darajasida qolmasdan, balki pedagogik jihatdan ham o'quvchilarga mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga yordam beradi. o'quvchilarga tinish belgilarining vazifasini tushuntirish, ularning nutqni aniq va izchil qilishga yordam berishini ko'rsatish, o'z fikrlarini tartibli ravishda bayon qilishga o'rgatish pedagogik jarayonning muhim qismini tashkil etadi.

## XULOSA

Tinish belgilarining lingvistik xususiyatlarini o'rganish – yozma nutqni to'g'ri va aniq ifodalashda muhim o'rin tutadi. Ular grammatik birliklar orasidagi munosabatlarni belgilash, matnga mantiqiy tuzilish va stilistik aniqlik kiritishda xizmat qiladi. Har bir tinish belgisi o'ziga xos funksiyaga ega bo'lib, kontekstga qarab turlicha ma'no yuklaydi. Maqolada keltirilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, tinish belgilarining o'rganilishi nafaqat grammatik jihatdan, balki uslubiy va mantiqiy yondashuvlar orqali ham chuqurlashtirilishi kerak. Shuningdek, ularning turlarini va qo'llanish qonuniyatlarini to'g'ri o'zlashtirish til madaniyatining yuksalishiga xizmat qiladi.

## FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sultonov, B. (2020). "Tinish belgilarini o'qitishning amaliyotga oid muammolari". Samarqand: Samarqand universiteti.
2. Abdulazizov, A. (2018). "Ona tili va nutqni rivojlantirish metodikasi". Toshkent: o'qituvchi.
3. Mahmudova, F. (2021). "O'quvchilarda tinish belgilari bo'yicha bilimlarni shakllantirish". Buxoro: Buxoro universiteti.
4. Sharipov, R. (2016). "Ona tili darslarida o'qish savodxonligi va grammatika". Toshkent: O'qituvchi.
5. g'afurova, R. (2019). "Ona tili va savodxonlikka doir metodik ishlanmalar". Toshkent: O'zbekiston davlat pedagogika universiteti.